

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД БАШТ ХОРИ ХЕРСОНЕСА ТАВРІЙСЬКОГО НА МАТЕРІАЛАХ ПОСЕЛЕННЯ МАСЛИНИ

Стаття присвячена аналізу будівельних решток елліністичного поселення Маслини у Північно-Західній Тавриці, на основі якого зроблені припущення стосовно зовнішнього вигляду баштових споруд, зокрема кількості ярусів, характеру будівельного матеріалу тощо. З'ясована універсальність традицій античного зодчества доримського часу.

Ключові слова: антична епоха, Херсонес Таврійський, хора, поселення Маслини, будівництво, башта.

Поселення Маслини розташоване на Тарханкутському півострові біля с. Володимирівка Чорноморського району Автономної Республіки Крим, на морському узбережжі Каркінітської затоки (рис. 1). На сьогодні ця пам'ятка вважається крайнім пунктом хори Херсонеса Таврійського у Північно-Західній Тавриці, оскільки досі не існує остаточних доказів існування античних поселень на північ від Маслин. [Щеглов, 1978, с. 6; Пальцева, 1988, с. 13; Латышева, 1999, с. 79]. Але поряд з цим існує точка зору, що до складу Херсонеської держави входила територія від Балаклавської долини до Перекопу [Ланцов, 1991, с. 11]. Заселення Північно-Західної Таврики вихідцями з Херсонеса, а в контексті цього і виникнення поселення Маслини, мало свої економічні причини та історичні передумови. Бурхливий економічний розвиток та можливий приплив колоністів у середині IV ст. до н. е. [Ланцов, 2008, с. 101], ймовірно, спричинили збільшення населення поліса, що й змусило людинність освоювати нові території на північ від Херсонеса, які склали хору — внутрішню сільськогосподарську територію античної держави. В період еллінізму Херсонес Таврійський розширив свої володіння і на початок III ст. до н. е. вони набули максимального розміру. В

цей час відбулося освоєння обширної внутрішньої території, придатної для ведення сільського господарства, спочатку в найближчій місцевості, на Гераклеїському півострові, а потім і в Північно-Західній Тавриці [Зубарь, 2007, с. 125].

З історії дослідження поселення Маслини (перша назва — Володимирівка) відомо, що на середину 1960-х рр. тут Тарханкутською експедицією Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР була проведена зачистка культурного шару [Щеглов, 1978, с. 40]. А з 1972 по 1986 рр. на пам'ятці проводилися систематичні археологічні дослідження загоном Харківського університету у складі Північно-Кримської експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом В.О. Латишевої. В період розкопок та після їх закінчення вона опублікувала серію статей, в яких у загальних рисах матеріал з поселення Маслини було залучено до наукового обігу. Переважна більшість з них містила інформацію про повсякденне життя та побут мешканців поселення, роль сільського господарства як основи економіки Херсонеса Таврійського. В цей час були також з'ясовані хронологічні рамки існування Маслин — кінець IV — середина II ст. до н. е. Але В.О. Латишева передчасно пішла з життя, а археологічний матеріал з Маслин залишився непрацьованим.

Пам'ятки хори Херсонеса Таврійського, як зрозуміло на сучасному етапі дослідження, значно відрізнялися від сільськогосподарських поселень Боспору та Ольвії в ранньоелліністичний час. Їх особливість полягала у способі забудови, де садиби поставали як укріплені поліфункціональні комплекси з наявною баштою [Буйских, 2008, с. 153]. Таке планування дало зокрема привід для тривалої дискусії стосовно призначення фортифікаційних об'єктів [Кругликова, 1986, с. 169]. До специфіки організації поселень

херсонеської хори в хронологічному відношенні слід додати також наявність пізньоскіфських будівельних об'єктів, які перекривають давньогрецькі укріплення або ж винесені за його межі у вигляді заглиблених споруд різного призначення. Наразі дослідження будівельних решток ряду поселень Північно-Західної Таврики є актуальним передусім у зв'язку з природними руйнівними процесами, внаслідок яких страждають прибережні кладки та заглиблені об'єкти.

Вивчення будівельних решток укріплення на поселенні Маслини наразі є актуальним з ряду причин. По-перше, за час розкопок вони були відкриті повністю, що дозволяє комплексно їх дослідити та об'єктивно зіставити з відомими пам'ятками регіону. По-друге, у стратиграфічному та хронологічному відношеннях забудова поселення Маслини представлена одним давньогрецьким горизонтом, який, на відміну від більшості сусідніх укріплень, не перекривається шаром пізньоскіфського будівництва. Це дає можливість прослідкувати розбудову античної пам'ятки від часу її заснування до остаточної загибелі. По-третє, вивчення будівельних решток поселення Маслини, що розташоване на крайній північній околиці херсонеської держави, дозволяє констатувати універсальність архітектурних традицій давнього суспільства.

Укріплення на поселенні Маслини виникає у зручному місці, займаючи природне підвищення рельєфу на березі невеликої затоки, у близькості до виходу каменю, який міг застосовуватися у будівництві. В давнину пам'ятка, можливо, розташовувалася на правому пологому березі невеликої річки, про що свідчить, на думку В.О. Латишевої, піщана балка із західної частини поселення, яка могла бути давньою заплавою [Латышева, 1972, л. 2]. Про зв'язок Маслин з іншими населеними пунктами в давнину наразі говорити складно, адже з південного заходу найближчими пам'ятками вважаються Гроти та Бурнель, на яких повномасштабних розкопок не проводилося, із південного сходу відкривався рівнинний степ, а на північ знаходиться малодосліджена територія, яка, можливо, вже не входила до складу херсонеської держави.

У відношенні планування поселення Маслини поділяється на чотирибаштове укріплення та відкрите селище на схід від нього, зі сторони степу. Фортифікаційні об'єкти розміщувалися у формі прямокутника, загальною площею близько 0,4 га. Основною планувальною одиницею на Маслинах виступала окрема садиба, що складалася з башти, прилеглого внутрішнього двору та групи пов'язаних між собою приміщень, які розташовувалися по його периметру. Такі баштові комплекси були автономними в господарському плані, але входили до єдиної системи укріплення і були основою життєдіяльності населення.

Будівництво укріплення, очевидно, проходило у кілька етапів: з появою перших колоністів виникала однобаштова садиба, у безпосередній

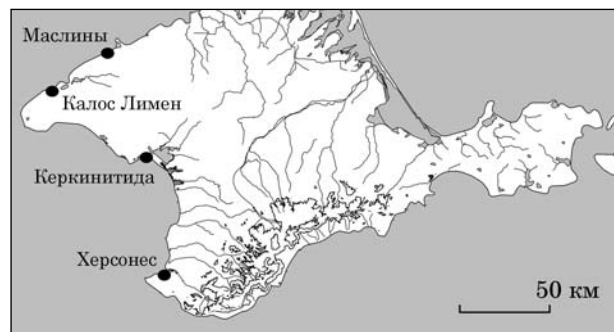

Рис. 1. Розташування поселення Маслини

близькості до якої в подальшому вибудовувалися інші комплекси [Латышева, 1999, с. 80]. Далі розбудова відбувалася за єдиним попереднім планом, що підтверджується, перш за все, регулярним характером внутрішньої забудови. За період археологічних досліджень на поселенні було відкрито три садиби з баштами, які розміщувалися по кутах укріплення і були пов'язані єдиною оборонною стіною. Четверта башта з частиною прилеглих приміщень знищена морем.

В історіографії з проблеми дослідження будівельних решток поселень Північно-Західної Таврики вже порушено ряд питань, які можливо вирішити, досліджуючи, зокрема, фортифікаційні споруди: економічний потенціал поселень в період їх заснування, функції монументальних споруд, їх синхронність у часі, витоки та реконструкція технік давніх будівельників. Враховуючи невелику кількість досліджених поселень з хори Херсонеса Таврійського та живий науковий інтерес до забудови поселень регіону в сучасній історіографії, доречно звернутися до неопублікованих матеріалів з північної околиці херсонеської держави.

Питання зведення баштових споруд на поселенні Маслини вперше було порушене В.О. Латишевою ще за часів розкопок в узагальнюючій статті 1978 р. В цій роботі розглянуто комплекс південної башти та зроблено аналіз відповідних будівельних решток [Латышева, 1978, с. 53—61]. В подальшому дослідниця повторно поверталася до теми благоустрою на Маслинах. В статті 1985 р. на основі аналізу південної башти з прилеглими групами приміщень зроблений висновок про тяжіння такого комплексу за основними принципами зведення до грецького будинку [Латышева, 1985, с. 100—107]. Цей висновок здається важливим і для подальшого вивчення будівництва на поселенні. В узагальнюючій статті 1999 р. В.О. Латишева зробила спробу реконструювати техніку будівництва південної башти та звернула увагу на високі стандарти благоустрою на Маслинах [Латышева, 1999, с. 79—89]. Питання планування та функціонування інших баштових комплексів було також розглянуто нами в узагальнюючій статті про баштові комплекси цього поселення. На підставі вивчення планувальних особливостей розкопаних комплексів в загальних рисах описані

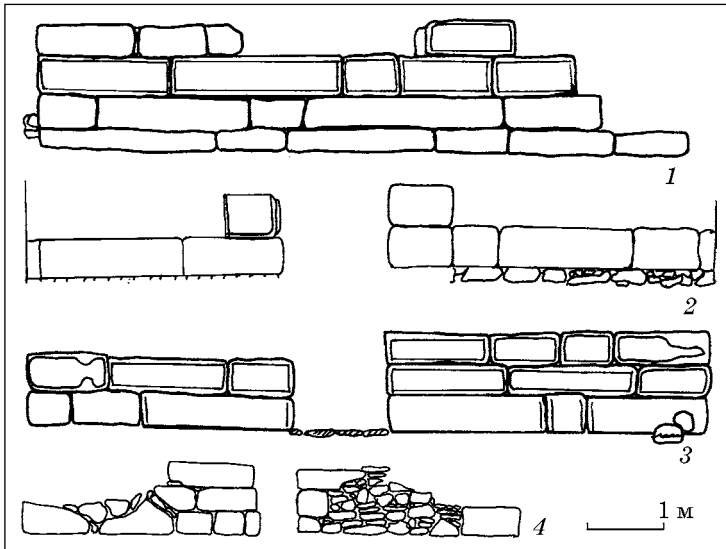

Рис. 2. Фаси стін баштових споруд: 1 — зовнішній фас південно-східної стіни південної башти; 2 — зовнішній та внутрішній фаси північно-західної стіни південної башти; 3 — зовнішній фас південно-західної стіни південної башти; 4 — зовнішній та внутрішній фаси південно-західної стіни східної башти

баштові споруди та окремі приміщення, а також оглянуті типи будівельних кладок [Котенко, 2011, с. 111—118; 2013, с. 79—85].

Питання реконструкції зовнішнього вигляду башт також має місце в історіографічному масиві досліджень пам'яток херсонеських укріплень. Основними моментами, що привертають увагу дослідників, є висота башти (кількість поверхів з урахуванням висоти стелі та товщини між'ярусного перекриття), вигляд входу до башти, характер будівельного матеріалу для зведення стін та покрівлі тощо.

Південна садиба на поселенні Маслини очевидно була ядром, з якого почалася розбудова всього укріплення з останньої чверті IV ст. до н. е. Вона розташована у південно-західній частині поселення і позначалася на час археологічних досліджень як розкоп III. З півдня та заходу комплекс ув'язувався із зовнішньою оборонною стіною укріплення. Башта розташовувалася у південно-східному секторі комплексу і мала вихід у двір з південно-західного боку. Коротко основні особливості будівлі такі. Башта, загальною площею 64 м^2 , була зведена з потужних блоків ($2,0 \times 0,8 \times 0,45 \text{ м}$) місцевого жовтого понтійського вапняку [Латышева, 1999, с. 80]. Кам'яні блоки ретельно отесані та покладені насухо (рис. 2, 1—3). По зовнішньому фасаді вони були майстерно оброблені в рустованій техніці (рис. 2, 1, 3). Проте, що башта мала більше, як один поверх, свідчать рештки кам'яних сходів, які, до речі, фіксуються в таких же однотипних об'єктах на інших пам'ятках [Дашевская, 1969, с. 89].

На сьогодні існує кілька варіантів реконструкції таких споруд з херсонеської хори. Маючи відповідні розрахунки на матеріалах з Чайкінського городища [Яценко, Турина, 1991, с. 105—111], можна припустити, що південна башта поселення Маслини могла сягати висоти 16 м і, відповідно, 4 поверхів. В той же час, реконструкція башти 4 цитаделі Калос Лімена (друга третина III ст. до н. е.) за розвалами сирцевої цегли передбачає 1—2 і більше ярусів [Уженцев, 2006, с. 44;

рис. 33]. Але слід пам'ятати, що башти на садибах Гераклеїського півострова, які становили найближчу хору Херсонеса, зазвичай мали не більше двох ярусів [Carter, 2006, fig. 4, 27]. Тому для вирішення питання про кількість поверхів у реконструкціях башт Північно-Західної Таврики потрібні подальші археологічні дослідження.

Західна башта не відзначалася такою монументальністю. Реконструкція

її зовнішнього вигляду наразі є проблемним питанням у зв'язку з низьким ступенем збереженості об'єкта. Її стіни були відкриті в 1972—1973 рр. Північно-західна стіна не збереглася на повну довжину — північно-східний кут башти на час розкопок був знищений морем, що лишає відкритим питання про техніку його зведення (кам'яним монолітом чи каменями зі стиком). Північно-східна та південно-східна стіни були відкриті повністю, а від південно-східної стіни не вдалося дослідити зовнішній панцир, який лежав у ґрунті з корінням крупних маслин [Латышева, 1973, л. 1]. Стіни західної башти були зведені на потужному фундаменті, який заглиблювався в материковий ґрунт на $0,6\text{—}0,8 \text{ м}$, що може свідчити про наявність кількох ярусів споруди. Він складався з масивних каменів вапняку, ракушняку, піщаника розмірами до $0,90 \times 1,20 \text{ м}$. Фундамент стін був ширшим за самі стіни і виступав у вигляді сходинки на $0,20 \text{ м}$ [Латышева, 1972, л. 5, 6]. Ширина стін по всьому периметру будівлі складала $0,80 \text{ м}$. Такі показники для нижнього ряду кладок характерні для багатоярусних споруд. Кладка складалася з двох рядів каменю, крупніші з яких розміщувалися із зовнішнього боку стіни, до яких докладався дрібніший камінь. Рідше зустрічалися камені, які займали всю ширину стіни. Блоки зовнішнього ряду мали правильну форму та заглажену поверхню, але опрацювання поверхні каменю під руст, як це відзначено для південної башти, не було зафіксовано [Латышева, 1972, л. 5]. Можливо, це пов'язано з більш пізнім зведенням західної башти у III ст. до н. е. Детальніше розглянути кладки стін західної башти не видається можливим у зв'язку з тим, що на час розкопок зберігся лише один ряд плит поверх фундаменту. Загальна площа будівлі автором розкопок не наведена, але про неї можна судити за площею суміжних приміщень, з яких вона складалася — близько $57,5 \text{ м}^2$.

Східна башта забезпечувала життєдіяльність групи приміщень південно-східної частини поселення Маслини. Її рештки були відкриті в 1973 р.

та продовжували досліджуватися в 1976 р. Фундамент північно-східної, північно-західної та південно-східної стін був вже не таким потужним, що, ймовірно, відобразилося на висоті споруди. Він являв собою траншею шириною 0,60 м та глибиною 0,30—0,40 м, що була заповнена камінням різних розмірів [Латьшева, 1973, л. 6]. Стіни, окрім південно-західної, збереглися лише на рівні нижнього ряду, тільки на окремих ділянках лишилися блоки другого ряду на максимальну висоту до 1 м, тому говорити про техніку зведення стін будівлі не видається можливим. Стіни східної башти, як і вище описаних монументальних споруд, мали ширину 0,80 м і склалися з крупних обтесаних кам'яних блоків [Латьшева, 1973, л. 6]. В ході дослідження північно-західної стіни на ділянці західного кутка башти вдалося зафіксувати добре опрацьовані лицьові фасади блоків зовнішнього панцира, які за технікою виконання поступалися південній башті. З внутрішнього боку край блоків були обірвані і докладені дрібнішим камінням на глині до ширини стіни 0,80 м [Латьшева, 1976, л. 22].

Деяко краще збереглася південно-західна стіна східної башти, від якої відліло на окремих ділянках три ряди кладки висотою 1 м (рис. 2, 4). Крупні камені місцевого вапняку зі слідами обробки із зовнішнього боку мали обірваний внутрішній край, який доповнювався до повної ширини стіни (0,80 м) каменями менших розмірів на глиняному розчині. Шви між крупними блоками також закладалися дрібним камінням на глині. Кут між північно-західною та південно-західною стінами був утворений каменем-монолітом трикутної форми, як це було зафіксовано в техніці зведення південної башти, що відобразалося на зовнішньому вигляді башти. Південно-західна стіна збереглася на довжину 3,20 м, за якою, виходячи з обробки каменів торцевого боку, був вхід в башту. Південний кут споруди був повністю розібраний на час розкопок [Латьшева, 1976, л. 22]. Загальну площу східної башти автором розкопок не наведено.

Датування башт з поселення Маслини можливе передусім завдяки відомим аналогіям з регіону. Квадратні в плані башти, хронологія яких з'ясована, відомі зокрема на городищах Беляус, Чайка, Калос Лімен (башта 4 цитаделі) [Дашевская, 1969, с. 85—92; Яценко, 1991, с. 86; Уженцев, 2006, с. 46]. Споруди характеризуються аналогічною кладкою та внутрішнім плануванням: простір був поділений на три приміщення неширокими стінами (0,7 м) на фундаменті, між якими зафіксований дверний отвір стандартною шириною 0,9 м. На Беляусі закладення башти відноситься до початкового періоду існування городища і датується за супровідним матеріалом кінцем IV ст. до н. е., в той час, як схожі споруди з Чайки, Калос Лімена, Кульчука відносяться вже до III ст. до н. е. [Яценко, Турина, 1991, с. 86; Уженцев, 2006, с. 42; Ланцов, 2012, с. 75]. Слід зазначити, що в Херсонесі та в Керкінітіді, тобто у крупних

міських центрах, у IV ст. до н. е. такого масштабного фортифікаційного будівництва взагалі не спостерігалось [Уженцев, 2006, с. 46].

Окремого висвітлення для реконструкції зовнішнього вигляду башт потребує будівельний матеріал. З поселення Маслини не відомі масові розвали сирцевої цегли, що взагалі лише відкритим питанням, з чого, окрім місцевого каменю, зводилася башта вище збереженої кладки. Також на поселенні відсутні значні розвали черепиці, з чого В.О. Латишева зробила висновок про існування дерев'яної покрівлі [Латьшева, 1999, с. 82]. Але відсутність решток традиційного покрівельного матеріалу в руїнах поселення могло мати інші причини, враховуючи, що поселення загинуло від пожежі. До того ж слід враховувати факт цінності деревини у регіоні і суворі природні умови, в яких черепичне перекриття було б витривалішим. Питання оформлення дверного отвору також висвітлювалося в науковій літературі. Зокрема, для башт херсонеської хори були характерні аркові перекриття над дверним отвором, деталі яких зустрічаються під час розкопок. З поселення Маслини відомі архітектурні деталі, що свідчать про наявність саме аркового перекриття входу. [Латьшева, 1999, с. 81, рис. 2]. Існування такого способу обробки дверного склепіння на хорі Херсонеса у Північно-Західній Тавриці підтвердилося також розкопками Кульчукського городища, де була зафіксована подібна архітектурна деталь з каменю [Ланцов, 2012, с. 79, рис. 6].

Підсумовуючи результати реконструкції вигляду башт, відкритих на поселенні Маслини, слід відзначити наступне. Баштові споруди, як основний структурний та найтиповіший елемент забудови поселень херсонеської хори, широко представлені на пам'ятках Північно-Західної Таврики, але у більшості випадків зазнали значних руйнувань та перебудов. Для багатьох з них вже визначені хронологічні рамки існування, з'ясовані етапи першопочаткового будівництва та перебудови, що відобразалося на їх зовнішньому вигляді. У зв'язку з поганою збереженістю башт поселення Маслини повністю реконструювати їх не вдається, саме тому доводиться оперувати надійно встановленими та датованими аналогіями. З іншого боку, особливістю башт поселення Маслини, у порівнянні з іншими поселеннями хори, є відсутність пізніших так званих протитаранних або пірамідальних поясів, які б закривали елліптичну кладку башти на рівні її основи.

Щодо загального вигляду баштових будівель з Маслин за відомими аналогіями з Північно-Західної Таврики слід відзначити наступне. У ході аналізу оборонних споруд Калос Лімену другої третини III — першої половини II ст. до н. е., В.Б. Уженцев в окрему групу виділив башти цитаделі. Вони, подібно до споруд на Маслинах, мали квадратну в плані форму та склалися з двопанцирних стін. Лицевий панцир

викладався аналогічно в регулярній квадратній постелистій техніці з крупних блоків, а внутрішній — з дрібних каменів на глиняному розчині [Уженцев, 2006, с. 42—44]. Архітектурною особливістю таких споруд було поступове звуження кладок стін у вертикальному напрямку — камені верхньої кладки були вужчими у порівнянні з нижчим рядом. Такий прийом, ймовірно, застосовувався і на Маслинах, але через те, що кладка збереглася на рівні не вище трьох рядів, зафіксувати його не видається можливим.

Порушуючи питання реконструкції зовнішнього вигляду башт з поселення Маслини, можна припускати, що башти зводилися з місцевого каменю, мали принаймні два яруси, перекривалися дерев'яним перекриттям (за відсутності розвалів черепиці), мали площу близько 60 м², нижній ряд кам'яних блоків принаймні однієї з башт був оброблений під руст, а вхід мав аркове перекриття. За відомими аналогіями можливе звуження кладки башт у вертикальному напрямку. Таким чином, в результаті аналізу технологічних особливостей зведення башт на Маслинах та їх кладок вдалося підтвердити традиційність прийомів будівництва в межах всієї Херсонеської держави протягом всього елліністичного часу.

Буйських А.В. Пространственное развитие Херсонеса Таврического в античную эпоху. — Симферополь, 2008. — 424 с. (МАИЭТ, Supplementum. — Вып. 5).

Дашевская О.Д. Античная башня на городище Беляус // КСИА. — 1969. — Вып. 116. — С. 85—92.

Зубарь В.М. Хора Херсонеса Таврического на Гераклейском полуострове. — К., 2007. — 318 с.

Котенко В.В. Баштові комплекси поселення Маслини у Північно-Західній Тавриці // Археологія: від джерел до реконструкцій. — К., 2011. — С. 111—118 (АДІУ. — Вип. 5).

Котенко В.В. Зразки кладок баштових будівель поселення Маслини // Археологія. — 2013. — № 4. — С. 79—85.

Кругликова И.Т. Башни на сельскохозяйственных усадьбах Гераклейского полуострова // Проблемы античной культуры. — М., 1986. — С. 168—175.

Ланцов С.Б. Западный Крым в составе Херсонесского государства: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. — К., 1991. — 16 с.

Ланцов С.Б. О скифо-херсонесских отношениях в последней трети IV — первой трети III вв. до н. э. // Херсонесский колокол. — Симферополь, 2008. — С. 101—108.

Ланцов С.Б. Кульчукское городище. Краткий обзор исследований Донузлавской экспедиции КФ ИА НАНУ // Калос Лимен: музей и заповедник. — Симферополь, 2012. — С. 73—89.

Латышева В.А. Отчеты об археологических исследованиях за 1972 год // Архив МАЭСУ. — Ф. 1. — Оп. 4. — Д. 2.

Латышева В.А. Отчеты о раскопках экспедиции Харьковского госуниверситета в Северо-Западном Крыму в 1973 году // Архив МАЭСУ. — Ф. 1. — Оп. 11. — Д. 3.

Латышева В.А. Отчет о раскопках экспедиции Харьковского госуниверситета в Северо-Западном Крыму в 1976 г. // НА ІА НАН України. — 1976/61.

Латышева В.А. Раскопки античного поселения Маслины в Северо-Западном Крыму // КСИА АН УССР. — 1978. — Вып. 156. — С. 53—61.

Латышева В.А. Некоторые итоги раскопок поселения Маслины в Северо-Западном Крыму // ВХУ. — 1985. — № 268. — С. 100—107.

Латышева В.А. О благоустройстве сельских поселений на территории херсонесской хоры (по материалам поселения Маслины) // Древности 1997—1998. — Харьков, 1999. — С. 79—89.

Пальцева Л.А. Херсонес Таврический в V—I вв. до н. э. — Л., 1988. — 85 с.

Уженцев В.Б. Эллыны и варвары Прекрасной Гавани. — Симферополь, 2006. — 248 с.

Щеглов А.Н. Северо-Западный Крым в античную эпоху. — Л., 1978. — 156 с.

Яценко И.В., Турина Т.Н. Здание III в. до н. э. на городище «Чайка» в Евпатории (вариант реконструкции) // Памятники железного века в окрестностях Евпатории — М., 1991. — С. 82—154.

Carter J.C. Discovering the Greek Countryside at Metaponto. — Ann Arbor, 2006. — 287 p.

В. В. Котенко

К ВОПРОСУ О ВНЕШНЕМ ВИДЕ БАШЕН ХОРЫ ХЕРОСНЕСА ТАВРИ- ЧЕСКОГО НА МАТЕРИАЛАХ ПОСЕ- ЛЕНИЯ МАСЛИНЫ

Статья посвящена анализу строительных остатков эллинистического поселения Маслины в Северо-Западном Крыму, на основании которого сделаны предположения относительно внешнего облика башенных сооружений, в частности количества ярусов, характера строительного материала и т. п. Установлена универсальность традиций античного зодчества доримского времени.

К л ю ч е в ы е с л о в а: античная эпоха, Херсонес Таврический, хора, поселение Маслины, строительство, башня.

V. V. Kotenko

TO THE QUESTION ABOUT EXTERNAL APPEARANCE OF TOWERS ON CHORA OF TAURIC CHERSONESOS ON MATERIALS OF MASLYNY SETTLEMENT

This article analyzes building remains of Hellenistic settlement Maslyny in North-Western Taurica, on the basis of which to make assumptions about the external appearance of the tower structures, in particular the number of storey, the nature of the building material, etc. Provide universal traditions of ancient architecture pre-Roman times.

К e y w o r d s: Ancient Greek period, Tauric Chersonesos, chora, Maslyny settlement, building, tower.

Одержано 29.03.2014.